

(HIPER)GLOBALIZACIJSKI PARADOKS

Bojan Jovanović

The process of (hyper)globalisation implies formation of international institutions and institutions on the global scale. Some of these institutions are becoming or will become supranational. How does such a development affect the modern sovereign states?

Paradoks o kojemu je u ovome članku riječ formulisala je američka autorka En Slotter. Kako čitamo u njezinoj studiji *Novi svjetski poredak*,

„Ovo je globalizacijski paradoks. Potrebno nam je više vlade na globalnoj i regionalnoj skali, ali mi ne želimo centralizaciju decision-making ovlašćenja i prinudnu vlast tako udaljenu od naroda kojima bi bilo vladano.“¹

U naše najnovije vrijeme, tako da kažemo, prostor „iznad“ država, vlada i drugih državnih institucija i stanovništava tih država prilično gusto je naseljen institucijama i instancama koje označavamo terminom: međunarodno (ili internacionalno). Ne samo za potrebe ove analize nije suvišno podsjetiti čitaoca da tako nije bilo oduvijek i da je onaj prostor, inače radije imaginaran, povijesno gledano koliko do juče, zapravo bio prazan.

¹ Anne-Marie Slaughter, *A New World Order*, Princeton University Press, 2004, p. 8.

Naime, prve internacionalne organizacije počinju se ustanovljivati u XIX vijeku. Početkom XIX vijeka, premda zasnovano manje na političkoj a više na funkcionalnoj platformi, osnivaju se razne rane internacionalne organizacije koje listom imaju veze sa trgovinom i bezbjednošću trgovine i plovidbom i to plovidbom internacionalnim rijekama, najprije rijekom Rajnom.

Ugovorom od 15. oktobra 1804. godine između francuske i njemačke imperije uvodi se jedinstven sistem nameta ili trošarina na tako značajnom plovnom putu kakav je i danas Rajna. No ovdje nam je značajnije to da se istim ugovorom, radi realizacije ugovorenoga, ustanovljuje internacionalna administracija te je tako stvorena prva međunarodna administracija odgovorna za to da se nameti nametani svim plovilima koja u to vrijeme plovljahu Rajnom unifikuju i određuju i primjenjuju iz jednoga centra. Tarife ili (tadašnje) carine su bile fiksirane. Pomenutim ugovorom, uspostavljeno je 12 trošarina između Strazbura i granice Nizozemske. Takođe, imale ova organizacija i funkciju rješavanja sporova, normalno ili očekivano iskrslili na relaciji oporezivač – oporezivani. K tome, „nezavisne policijske snage su nadzirale plovidbu na Rajni“.²

Na Bečkom kongresu 1815. g. ustanovljuje se Centralna komisija za plovidbu Rajnom i ustaljeno se smatra prvom internacionalnom i intergavernalnom organizacijom u povijesti. Kasnije, radi bavljenja zaraznim bolestima, ustanovljuje se i to u Konstantinopolju 1838. godine Vrhovni savjet za zdravlje, uključivao je otomanske i evropske predstavnike. Još kasnije, 1863. g. biva osnovan i Crveni krst i tako dalje.

² Joep Schenk, The Central Commission for the Navigation of the Rhine, in: Beatrice de Graaf, Ido de Haan and Brian Vick (eds.), *Securing Europe After Napoleon*, Cambridge University Press, 2019, p. 82.

Jedan svijet

U devetnaestom se vijeku, dakle, pojavljuju prve internacionalne organizacije i internacionale, pojavljuje se i pojačava se institucionalizacija tamo u internacionalnom arealu ili *internacionalizam*.

Uzeto u bazičnom smislu, „kako bi se pojavile intergavernalne i internacionalne nevladine organizacije, nacije i narodi moraju snažno da budu svjesni da oni dijele izvjesne interese i ciljeve preko nacionalnih granica i da je najbolji način za rješavanje njihovih mnogobrojnih problema združivanje resursa i transnacionalna kooperacija, prije nego kroz unilateralne napore pojedinačnih država. Takvo shvatanje, takva globalna svijest, može se nazvati internacionalizam, ideja da nacije i narodi treba da sarađuju umjesto da se preokupiraju svojim nacionalnim interesima ili da ih dostižu kroz nekoordinisane pristupe. Karakteristika povijesti devetnaestog i dvadesetoga vijeka bilo je jačanje snage internacionalizma, pokazano kroz primjer uvećavajućega broja nedržavnih organizacija, čak i dok su se države i nacije razvijale kao važni definisatelji ljudskih života i svjetskih poslova“.³

Ovdje, paralelno sa internacionalizmom i njegovim razvojem, valja identifikovati i institucionalizam, dakle institucionalizaciju u internacionalnoj sferi. „Internacionalizam u smislu saradnje između država i između vlada je uvijek postojao, naravno, u obliku alijansi, ugovora, i sporazuma. Većina ovih, ipak, bile su privremene mjere da se osigura bezbjednost i interesi involviranih strana i nijesu nužno značile izgradnju globalne zajednice sa dijeljenim brigama i ciljevima. Kroz ugovore i sporazume,

³ Akira Iriye, *Global Community, The Role of International Organizations in the Making of Contemporary World*, University of California Press, 2002, Pp. 9–10.

nacije svijeta su periodično težile da ustanove jedan internacionalni sistem, koliko god fragilan i privremen se mogao pokazati... Ova vrsta internacionalizma se podizala, na primjer, u različitim konvencijama u koje su nacije svijeta stupale tokom devetnaestoga vijeka da bi standardizovale težine i mjere, usvojile ujednačene poštanske i telegrafske tarife, i da bi izašli na kraj sa opasnim prenosivim biolestima. Neke od ovih konvencija su vodile ka uspostavi internacionalnih organizacija kakve su Universal Postal Union, the International Telegraph Union, i the International Sanitary Council.⁴

U novije vrijeme – uzmimo tako: u drugoj fazi jednoga te istog procesa/projekta – onaj internacionalizam počinje sve više i više prerastati u novu formu jednoga te istoga – u *supranacionalizam*; a oboje se – internacionalizam i supranacionalizam – i štaviše, samo naizgled paradoksalno, svakako najšire uzeto, takođe i *nacionalizam* – imaju smatrati za faze orkestracije, možemo kao u drugoj formulaciji reći isto forme i formacije, jednoga te istoga procesa/projekta, naime procesa/projekta rekonektivne *svetizacije svijeta* ili još i tako nazvane sveukupne(hiper)globalizacije.

(Hiper)globalizacija je drugi naziv za institucionalno i institucionalizovano ujedinjavanje i sjedinjavanje svijeta u jedan svijet a „ideja ‘jedan svijet’ postoji dugo vremena, ali je zadobila obnovljen značaj tokom Drugog svjetskog rata. U proslavljenom eseju publikovanom u proljeće 1941, Henri Lus je napisao da je ‘naš svijet... jedan svijet, fundamentalno nedjeljiv’“. Takođe, „on je smatrao da američki kapital, tehnologija, filantropija, i idealizam streme jednom takvom svijetu i da će tako nastaviti jednom kada rat bude završen“.⁵ No nemojmo zaboraviti ovom prilikom podsjetiti da je Lus ujedno poznat i kao ideolog ili barem promoter onoga što se naziva *The American Century*.

⁴ *Ibid.*, p. 10.

⁵ Henry Luce, prema: *Ibid.*, p. 41.

Onda, takođe tokom rata, Vendel Vilki, inače kandidat Republikanske partije za predsjednika 1940, promovisao je istu viziju u knjizi pod nazivom *Jedan svijet*, koja je postala popularna. I „čak iako su se nakon rata saveznici podijelili u dva suprotstavljena tabora, preusmjeravajući resurse i energije u pripremu za vođenje Hladnog rata, ideal nedjeljivog svijeta nikada nije nestao. Pogotovo nakon kraja Hladnoga rata, zamisao jednoga svijeta postaje opet validna i aktuelna. „Ali ideal je trebalo prevesti u djelovanje, i to je bio izazov koji su internacionalne organizacije voljno preuzele“.⁶

Jedan svijet kao cilj globalizacije, globalizacijom svijet postaje jedan svijet a u tome nađenju mnoge od internacionalnih organizacija, koje se organizacije barem tendencijski dalje institucionalizuju, imaju ne samo važne nego i pivotalne prinadležnosti. „One su bile, uostalom, angažovane upravo na tom zadatku, i iako njihove aktivnosti nijesu bile uspješne u sprečavanju agresija i surovosti, tragični događaji iz 1930-ih i ratne godine nijesu ih obeshrabrile. Naprotiv, iste te tragedije, pošto su bile doista globalne prema skali, uvjerile su proponente internacionalnih organizacija svugdje da ukoliko nove nesreće rata treba da bude izbjegnute, onda one moraju da udvostruče napore. Kako su to shvatali, rat je uspostavio konekcije između različitih djelova svijeta koji su do tada ostajali razdvojeni, i čak iako se pokolj bez presedana nastavio, svijest o globalnoj interkonektovanosti izgleda da se uvećala. Takva svijest mogla se mobilisati da obezbijedi osnove za postratni internacionalizam, odlučnost da se osnaže pokreti i institucije koje će ponovo ujediniti svijet“.⁷

Svakako, sada se ovaj proces institucionalizacije na internacionalnom planu dalje nastavlja, tako da je Kenet Boulding, poznati ekonomski teoretičar, napisao 1989. godine

⁶ *Ibid.*, p. 41.

⁷ *Ibid.*, p. 41.

da je „uspon internacionalnih nevladinih organizacija bio spektakularan od svega pregršt njih u devetnaestom vijeku do preko 18.000 danas... Ovo je možda jedan od najspektakularnijih razvoja dvadesetog vijeka, iako se do dešavalo tako brzo da je rijetko primijećeno“.⁸

Dakle institucionalizacija o kojoj je riječ, institucionalizacija s one strane nacionalnih država, intenzivira se i ekstenzivira, koliko se može razabrati, i odvija u dva osnovna modusa:

uspostavljanjem novih homolognih organizacija

daljnjom institucionalizacijom već postojećih institucija

Tako nastaje jedna nova ukupnost, takođe jedno novo ustrojstvo. Ukupnost tog ustrojstva autori već uveliko identifikuju kao totalni sistem⁹, globalnu zajednicu, *global commonwealth, new world order* – ili da ne zaboravimo i kao imperiju – a neki čak i kao imperijalnu državu *in statu nascendi*¹⁰.

U centru interesovanja ove analize nalazi se druga faza ili period u razvoju sfere međunarodnih odnosa i institucionalni razvitak te sfere koji ovdje stavljamo pod signaturu: *supranacionalizacija*.

Generalno, direktno nasuprot ideji i ideologiji nacionalizma (koja je ideja ili ideologija, nemojmo previdjeti, ključna za modernost i modernizaciju), ideja i ideologija supranacionalizma se u realnosti zasniva na uvjerenosti, uvjerenju ili uvjeravanju da (u najkraćem) moderna nacionalna država nestaje ili pak da treba da nestane. Pri tome, nestajanje države (na nacionalnom nivou) je bi trebalo da bude direktno korespondentno nastajanju

⁸ Kenneth E. Boulding, *Three Faces of Power*, SAGE Publications, 1990, p. 244.

⁹ Kenneth E. Boulding, *The World as a Total System*, SAGE Publications, 1985.

¹⁰ B. S. Chimney, International Institutions Today An Imperial Global State in the Making, *European Journal of International Law*, <http://www.ejil.org/pdfs/15/1/334.pdf>, 2004.

države (na nadnacionalnom nivou), kako je to demonstrabilno najprije na primjeru tzv. evropskih integracija, konkretno na primjeru Evropske centralne banke: nestajanju centralnih banaka na nivou nacionalnih država (članica) korespondentno je i to direktno nastajanje centralne banke na evropskom ili nadnacionalnom nivou. Drugi primjer je Evropski parlament, ujedno sa Savjetom EU uzet kao (jedan) zakonodavac: prema širokom slaganju, nacionalni su parlamenti najveći umanjenci kada se sumiraju integracije na Kontinentu.

Onda, koliko se može razabrati, kada izučavamo genezu ili razvoj sfere međunarodnih odnosa, generalno se mogu se razlučiti dva glavna perioda, naime, period internacionalizacije i period supranacionalizacije.

U ovoj analizi, očekivano, autor je fokusiran na ovaj drugi period dok je osvrtnje na početke uspostave prvih internacionalnih institucija i formiranja sfere međunarodnih odnosa pertinentno i u funkciji je glavne preokupacije, boljeg razumijevanja problematike, te sagledavanja cjelovite slike.

Period supranacionalizacije, kako smo to označili, otpočinje poglavito nakon Drugog svjetskog rata, osobito sa tzv. Maršalovim planom i Šumanovom deklaracijom.

Gradualno, možemo reći: vrlo gradualno, pojavljuje se i počinje se pojavljivati institucionalizacija koja vrlo podsjeća, zapravo ponavljajuće i podražavajuće podsjeća, na onu i onakvu institucionalizaciju koja je svojevremeno karakterisala, tako da kažemo, nacionalne integracije, drukčije rečeno formiranje ponajprije Francuske, uopšte onih prvih država u Evropi (i svijetu), samo ovoga puta tamo gore, iznad još uvijek postojećih država i odlazeće modernosti.

Attaca, kako su neobične a bazično jednostavne *technai* kako se evo već oko 74 godine ujedinjuje evropski kontinent.

U januaru 1994. godine osnovan je Evropski monetarni institut. U junu 1998. uspostavljena je Evropska centralna banka. A

na dan 1. januara 1999. zvanično je lansirana Ekonomska i monetarna unija (EMU), odnosno, uvedena je evropska valuta nazvana euro. Ugovorom iz Lisabona (stupio na snagu 2009) Evropska centralna banka postaje zvanično institucija EU.

Međutim, kako se može vidjeti u istorijatu EMU ili Evropske centralne banke, čitav projekat je iniciran 1962. kada je (u dokumentu poznatom kao Maržolin memorandum) Evropska komisija zapravo prvi put predložila Ekonomsku i monetarnu uniju.

Dakle, trebalo je da prođe nekih 50 godina kako bi se uspostavila institucija u punoj mjeri, danas supranacionalna i u njezinom velikom vladavinskom kapacitetu. Zapravo, takav je taj kapacitet i do te je mjere ekskluzivno supranacionalan da Evropsku centralnu banku neki od proučavatelja integracija nazivaju „novi Levijatan“.¹¹

Prema autorskom planu rada, ovaj primjer institucionalizacije ovdje ne bi trebalo da bude važan (samo) za razumijevanje prošlosti i budućnosti ujedinjavanja Kontinenta, nego je kao *techné* instruktivan pogotovo za razumijevanje globalnoga ujedinjavanja ili sadašnjosti i budućnosti tako nazvane globalizacije, tačnije hiperglobalizacije.

U institucionalnom smislu, ujedinjavanje evropskoga kontinenta povlači za sobom – rekli bismo na prvome mjestu – vertikalnu podjelu vlasti ili kako to izražava Ugovor iz Lisabona države članice kao „visoke strane ugovornice između sebe uspostavljaju EVROPSKU UNIJU na koju države članice prenose nadležnosti radi postizanja svojih zajedničkih ciljeva“ (član 1).

Samo – ovo je važno naglasiti premda bi moglo biti riječ više o korolarijumu – prenos nadležnosti o kojemu ovaj ugovor saopštava faktički i formalno-pravno znači i to da sada i od sada država koja je učinila rečeni prenos nadležnosti u realnosti više

¹¹ David J. Howarth, Peter Loedel, *European Central Bank The New European Leviathan?*, Palgrave Macmillan, 2003.

nije nadležna, nego, ako tako nezgrapno možemo reći, postaje podležna; drugim riječima, podložna ili podređena nadležnima ili novonadležnima, instancama i institucijama novim raspodjeliteljima onim nadležnostima koje najprije bijahu njezine, a sada su transferisane na internacionalni i institucionalni „viši nivo“. Razumije se da je tome tako, transfer nadležnosti i shodno tome akumulacija nadležnosti vremenom i u realnosti ono što je internacionalno transformišu u supranacionalno, a što se tiče institucija ili institucionalizacije, institucija transfer ih transformiše u državne institucije na naddržavnoj skali.¹²

Ugovor iz Vestfalije

Kako znamo da je neka internacionalna organizacija zapravo supranacionalna ili kako možemo znati i prepoznati da ista postaje supranacionalna? „Za institucije se kaže da su ‘supranacionalne’ kada zadovoljavaju izvjesne kriterijume: one uživaju izvjesnu nezavisnost od država koje su ih stvorile, njihovi zakoni i odluke su direktno obavezujuće za države članice, kao i za fizička i pravna lica; i opseg njihovih ovlasti je takav da rezultira kvalitativnom razlikom u odnosu na organizacije koje djeluju na internacionalnom nivou“.¹³

Kada govorimo o supranacionalizmu, supranacionalnosti ili supranacionalizaciji, jedno saznanje je veoma značajno za razumijevanje ne samo ovih pojmova ili procesa/projekata, nego i za ukupno saznanje, potpuno i pravilno razumijevanje modernizacije uopšte i onoga što su stvarne razlike postojeće između modernizacije i postmodernizacije.

¹² Obratimo pažnju kako kada je u pitanju OUN ne postoji nikakav „transfer nadležnosti“.

¹³ Giandomenico Majone, *Dilemmas of the European Union The Ambiguities & Pitfalls of Integration by Stealth*, Oxford, Oxford University Press, 2005, p. 4.

U tom smislu je važno razumjeti poziciju države u realnom vremenu i povijesnom ambijentu, najprije njezino nastajanje, nastajanje onoga što se naziva suverena država. Kako objašnjavaju poznavaoци, prve države nastaju na tlu Evrope i to kao „konstytucionalno nezavisne od bilo kakve obuhvatne konstytucionalne sheme“.¹⁴ Tome naprotiv, možemo već sada pohitati da saopštimo, druga faza internacionalizacije ili nastajanje (post)modernih supranacionalnih struktura kao da preobrće tok stvari tako što države modernosti, tako da kažemo još uvijek postojeće, reverzivno preusmjerava, povraćajući ih u takoreći prenatalnost, odnosno upravo „obuhvatne konstytucionalne sheme“.

Ili kako o tome čitamo:

Naš argument je da u Evropi, kolijevci nacije-države, većina nacija-država je stupila u proces redistribucije svog nezavisnog autoriteta ili suvereniteta – zadobijenog relativno nedavno uspostavom njihove 'konstytucionalne samostalnosti' – širim konstytucionalnim shemama.¹⁵

Drugim riječima,

„U Evropi, nacije-države su zaposlene redistribuisanjem njihovog suvereniteta na (u konstytucionalnom i institucionalnom smislu) supranacionalne sheme ili sistem vladavine, u obliku Evropske zajednice i Unije, koja onda podsjeća kako na federalne sisteme vladavine (primjer za to unutar EU je Austrija, Belgija i Njemačka) tako i na imperijalne konstytucionalne sheme vladavine, kako to ilustruje Rimska imperija.“¹⁶

Nacija-država ili nacionalno-teritorijalna država – ili prosto: moderna država – nastaje na tlu Evrope, kako se uobičajeno uzima, 1648. godine i to potpisivanjem mirovnog, Ugovora iz

¹⁴ Paul Close and Emiko Ohki-Close, *Supranationalism in the New World Order*, Macmillan Press LTD, 1999, p. 51.

¹⁵ *Ibid.*, p. 52.

¹⁶ *Ibid.*, p. 52.

Vestfalije. Tako, najprije, nastaje teritorijalna država, koja tek treba da se dovrši, tako da kažemo, dakle da postane i nacionalna (demokratska *etc*), jednom riječju, moderna država ili, ako se hoće i tako – *dovršena država*. Za to vrijeme, država ili država u nastajanju – država u dovršavanju, država u državizaciji – neprekidno je akumulirajuća veća i najveća ovlašćenja ili kako je to objašnjeno i označeno na drugome mjestu – *dimenzionira se ona upravo kao država*, postajući stalno i stalno ono što treba da postane i što je konačno i postala.¹⁷

Sada, uzeto najprije nakon Drugog svjetskoga rata i osobito u naše najnovije vrijeme, proučavalac se ne može oteti utisku, koji utisak je k tome podržan snažnom evidencijom, kako se čitav ovaj proces – ne samo *de facto* nego i *de jure* – ne samo opoziva nego i naprosto preokreće, kako se to vispreno objašnjava: „Baš kao što je Evropa izmislila naciju-državu kao diskretan i suveren geo-politički entitet, tako je nekoliko stotina godina kasnije Evropa izmislila supranacionalni sistem vladavine zasnovan na konstitucionalnoj shemi koja obuhvata – i s time povezan set institucija koje dijele, da ne kažemo potkradaju, njihov suverenitet – njene nacije-države članice. Baš kao što je Evropa bila predvođea sa nacijom-državom, izgleda da je tako i sa supranacionalnim sistemom vladavine: sa supranacionalnim konstitucionalnim režimom“.¹⁸

¹⁷ Alan Džonson definiše naciju-državu kao: „Naciju kojom upravlja država čija vlast se poklapa sa granicama nacije. Do devetnaestog vijeka, svijet nije bio organizovan u smislu nacija-država, već se sastojao iz različitih kolekcija etničkih grupacija sa relativno fluidnim političkim granicama umjesto relativno rigidnih geografskih granica i administrativne kontrole povezane sa modernom državom. Ovo je bilo tako prije svega zato što je bilo malo ako ne i nijedna država dovoljno moćnih da administriraju i kontrolišu nacije. Nasuprot tome, današnji svijet je najvećim dijelom organizovan u nacije-države“ (navedeno prema: Close, p. 53).

¹⁸ *Ibid.*, p. 52.

Ovdje je skladno i važno da se učini jasnim da je uspostavljanje moderne države (koje je uspostavljanje započelo 1648) „popločalo put za sistem država koji će zamijeniti hijerarhijski sistem kojemu je na čelu bio Papa i familija Habzburg“. ¹⁹

Treba pridati realnu aktuelnost saznanju da su „evropske političke zajednice srednjovjekovnoga perioda sve sebe smatrale dijelom šireg entiteta – hrišćanstva – koje je imalo sekularnog nadvladara u obličju imperatora i religijskog glavešinu u Papi. Moderni sistem država će se pojaviti tek kada je došlo do sloma ove sheme, i s time oživljavanja doktrine o suverenitetu“. ²⁰

Naravno, ovdje se može zapaziti ili prigovoriti da autor kojega ovdje citiramo, zapravo, ponešto pogrešno identifikuje kauzalni niz događaja, pošto je bolje i tačnije, barem kako bi da izgleda, reći da je do sloma ove sheme došlo upravo usljed pojave vestfalijske države, tačnije: suvereniteta... tog potpuno novog obilježja onih i do tada postojećih (ali nesuverenih) političkih zajednica.

Sa suverenitetom i suverenizacijom, iste tada i od tada postaju odvojeni politički entiteti, takvi koji se počinju graničiti i o-graničavati, takvi koji sebe (tokom vremena i odvijanjem i razvijanjem dinamike suverenizacije-državizacije) onda prestaju percipirati „dijelom šireg entiteta“... karakterisano sve većim i većim odvajanjem i odvojenošću (političkom, lingvističkom, psihologijskom) i tako sve do devetnaestovjekovnog konstituisanja/konstruisanja skroz-naskroz novih entiteta i id-entiteta, nacija i nacionalnih država.

U svakom slučaju, treba to istaći, radi se o tome da više nije postojao prihvaćeni autoritet ili vlast „iznad“ ili „odozgo“. Više nije postojala – ili je prestajala da postoji u mjeri u kojoj je

¹⁹ *Ibid.*, p. 51.

²⁰ Alan James, *Sovereign Statehood*, The basis of international society, Allen & Unwin, 1986, p. 4.

država kao država postojala i postajala – jednom riječju **hijerarhija**. Povijesno posmatrano, država uzeta kao država u nastajanju, akumulira nadležnosti i postaje nadležna u sve više i više ili za sve više i više tih i tadašnjih oblasti, realiteta kolektivnog i pojedinačnog bivstvovanja. Jedan veći ili najveći dio tih nadležnosti zapravo ne dolazi niotkuda – nego, riječ je o nadležnostima koje kao takve inherentno pripadahu (prema kako se tada i do tada shvatalo, maltene, prirodnome poretku stvari) onim višim instancama ili ako se hoće *arhijama u hijerarhijama*. Dakle, radilo se o tome da se opunomoćenja tih instanci opozovu ili modernijim terminologijama izraženo i objašnjeno radilo se o nečemu što je *realna desuverenizacija*.

U ovom radu preuzima se uzus i Vestfalski mir se *all in all* shvata kao početak moderne Evrope i (samim tim) i kao početak nacionalne-teritorijalne države. Recimo, Vestfalski mir daje formalnu nezavisnost Švedskoj, iako je riječ o teritoriji koja je tehnički bila dio Rimske Imperije. Ukratko, Vestfalska je Evropa ona koja je podijeljena na određeni broj nezavisnih političkih jedinica, koje imaju teritoriju, eksterno priznanje, autonomiju i kontrolu, tačnije: suverenih država.

Sada, pak – i ne od juče – takvo ustrojstvo države, kako na Kontinentu tako i u Svijetu, iščezava i to iščezavajući, rekli bismo, manje spektakularno a više kao snijeg na suncu. Pojavljuje se i već je tu novo ustrojstvo. To novo ustrojstvo sve više liči na premodernu Evropu, podsjeća na ono kako je Evropa bila ustrojena sve do kasnog Srednjeg vijeka, dakle, prije nastajanja i nastanka tada nove povijesne i političke strukture – države.

Konfiguracija se iz osnova preokreće, dolazi do neke vrsta povijesne reverzije. Prevažodno Evropska unija već *per se* oglašava nacionalno-teritorijalnu državu za zastarelu... a s njom i modernost uopšte. Što više nastaje država Evropa time to više, naravno, nestaje Evropa država (ili moderna Evropa) – *država*

Evropa poništavalački opoziva Evropu država. Globalizacija i evroglobalizacija involviraju emergenciju novih, kako se to kaže, „pravila igre“, unutar kojih je država u zbilja nepovoljnom položaju. Pomenuta nova pravila se umnožavaju. Recimo, kao smo o tome pisali ranije, miješanje u unutrašnje stvari jedne države nije više inkriminacija već se institucionalizuje – mal-tene, podrazumijeva.

Danas, kako je i poznato, procjenu ili predikciju onoga što su nazvali „kraj države“ niko ne smatra ekscentričnom, neozbiljnom ili promašenom, niti neutemeljenom; ako se već ista, izgleda sve više, ne shvata, naprotiv, kao ključna postmoderna procjena ili predikcija. To se odnosi na savremenu državu (države) uopšte a tako isto, ako ne i više, na države savremene Evrope.²¹

I umjereniji teoretičari ukazuju na „široko rasprostranjeno osjećanje da je suverenitet postao nominalan, vlast anonimna a njeno mjesto upražnjeno“. ²² Doduše, „autori koji najavljuju kraj države isuviše često pretpostavljaju da su globalni pritisci doveli do erozije moći država, ali ne uviđaju tvrdokornu sposobnost državnog aparata da oblikuje smer nacionalne i međunarodne politike“. ²³ Takođe, primjećuje se i: „Nacionalna država postala je manje važna; ali ona još nije suvišna, jer mnogi njeni politički i pravni mehanizmi počev od ustavnopravnih organizacija do upravnih organizacija nijesu našli zamjenu. Zasada je samo nacionalnodržavni okvir u stanju da bude zaštitni omotač demokratskim i liberalnim institucijama“. ²⁴

S ataviziranjem nezavisnosti ukoliko je ista inherentna određenju državnosti države, dalje sa statarijalnom

²¹ Vidjeti npr.: Lambert J., *Europe: the Nation-state Dies Hard*, *Review of Radical Political Economics*, Vol. 22, No. 1, pp. 1–13, 1990.

²² Klaus Ofe, *Modernost i država*, Filip Višnjić, 1999, str. 10.

²³ *Isto*, str. 119.

²⁴ Hagen Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Filip Višnjić, 2002, str. 223.

transformacijom međunarodnog u unutrašnje pravo, onda sa adherentnim i akutnim dovođenjem u pitanje realiteta spoljašnje i unutrašnje politike, ukazuje nam se krupna distorzija ili disrupcija u međunarodnoj politici, takva na koju je potrebno ukazati. Znači, nije od juče i sve više i više, insistiranje na statusu državne nezavisnosti ne samo da nije više samorazumljivo – i koliko samorazumljivo toliko i legitimno – nego, sasvim obratno, takvo insistiranje postaje sumnjivo, zastarelo, štaviše čak i inkriminisano.

Tome bi povijesni pandan bilo nekadašnje insistiranje gradova-država na njihovom dostojanstvu, prestižu ili nezavisnosti u odnosu na kraljeve-centralizatore; znači, insistiranje država-gradova na nezavisnosti je bilo zastarelo ili protivmoderno, bazično onako kako je danas takvo insistiranje nacija-država podosta zastarelo ili „moderno, previše moderno“.

Stoga je obaveza pitati (i insistirati na takvoj jednoj zapitanosti): „Je li demokratija u organizacijama i procesima iznad nivoa nacije-države ili zemlje moguća. Ili alternativno, kako se globalizacija širi, hoće li vlast i autonomija nacije-države ili zemlje uveliko opasti, umnogome kao što je vlast i autonomija nezavisnih gradova-država opala kako su ovi bili svedeni na podređene jedinice većih nacije-države ili zemlje“?²⁵ Za to „zastarijevanje“ independencije se sugerije da je prosto „zahtjev vremena“. I tako se i na taj se način, uostalom, sve više javno i oficijelno „propovijeda“. Tako, recimo, povodom tadašnjeg „mađarskog slučaja“, tada novoizabrani predsjednik Evropskog parlamenta Martin Šulc u prvom obraćanju poslanicima, aludirajući na Mađarsku, izjavi: „Mislim da ovaj najviši dom mora da osigura da se u državama članicama demokratija, osnovna

²⁵ Robert A. Dahl, *Is International Democracy Possible? A Critical View*, in: *Democracy and Federalism in the European Union and the United States Exploring Post-national Governance*, S. Fabbrini (Ed.), Routledge, 2005, P. 194.

prava i slobode poštuju i sprovode kao nešto što se samo po sebi podrazumijeva. A onaj ko prekrši našu povelju mora da računa i na našu reakciju. Na to smo, kao parlament, obavezni“. Zatim je sve to pojasnio na konferenciji za novinare: „Neka država članica EU ne može jednostavno da kaže: mi imamo samo unutrašnju politiku. Ne, evropska politika je takođe i unutrašnja politika države članice, a politika države članice je automatski deo evropske politike“. ²⁶

Prema tome, shvatana i shvaćena kao *reverzija* supranacionalizacija može da se shvati i kao svojevrsna i faktička rehijerarhizacija, onako kako se i shvaća u radovima autora kao što je britanski proučavalac internacionalnih relacija (i povijesti ali i budućnosti tih relacija) Hedli Bul.

Novi oblik prava

Sljedeća vrlo krupna transformacija savremenog svijeta, supranacionalizacija ili supranacionalna institucionalizacija na koju ćemo ukazati u najvažnijim crtama, bila bi ona što je zahvatila međunarodno pravo.

Mogli bismo otpočeti u-kazujući da međunarodno pravo više nije međunarodno.

Tačnije, opservira se kako se ono veoma mijenja i to u pravcu ustanovljenja jednog posve novog, potpuno ili u najvećoj mjeri nadnacionalnog/supranacionalnog prava. Tu je podležeća – ona koja determiniše teoriju i praksu globalizacije prava – ideja da se namjesto navodne anarhije u internacionalnim relacijama instauriše ili restauriše određena hijerarhija. Smatra se da je promjena u tom pravcu inicirana odmah nakon Drugog svjetskog rata.

Međunarodno pravo, pravno je do Drugog svjetskog rata bilo definisano kao pravo koje reguliše odnose između suverenih

²⁶ Pokrenut postupak protiv Mađarske, *Deutsche Welle* (na srpskom), 18. 01. 2012.

država koje su njegovi subjekti, pretrpjelo je značajnu korekciju odmah na Nirnberškim procesima 1945. godine. Međunarodna pravila koja štite osnovne ljudske vrijednosti pretpostavljena su zakonima pojedinih nacionalnih država. „U ovom pogledu prekretnicu predstavljaju odluke tribunala u Nirnbergu (i paralelno tribunala u Tokiju). Ovaj tribunal je odlučio, po prvi put u istoriji, da kada međunarodna pravila koja štite bazične humanitarne vrijednosti dođu u konflikt sa državnim zakonima, svaki pojedinac mora da prekrši nacionalne zakone (izuzev u slučaju kada nema prostora za moralni izbor, tj. kada mu je oružje upereno u glavu) ukoliko se oni suprotstavljaju pomenutim međunarodnim pravilima. Moderno međunarodno pravo je generalno odobrilo takvo stanovište ovog tribunala, i afirmisalo njegovo odbacivanje odbrane da se radilo o poslušnosti naređenjima s vrha u materiji koja se tiče odgovornosti za zločine protiv mira i čovječnosti. Kako je jedan komentator zapazio: „Od procesa u Nirnbergu bilo je potvrđeno da ratni zločinci ne mogu tražiti oslobođenje od odgovornosti pozivajući se na oficijelnu poziciju ili naređenja s vrha. Čak i pokoravanje eksplicitnoj nacionalnoj legislativi ne obezbjeđuje zaštitu od međunarodnog prava“²⁷, objašnjava Britanac Dejvid Held. Ova „nova pravila su osporila princip vojne discipline i potkopala su nacionalni suverenitet na njegovom najosetljivijem mestu: hijerarhijskim odnosima u vojsci“.²⁸

Naravno, uzeto od tada pa sve do danas, donijet je i usvojen čitav niz dokumenata i konvencija kojima se nacionalni suverenitet dalje i sve više i više, kako bi to rekao Held, potkopava. Ti dokumenti i konvencije tangiraju, takoreći, sve relevantnije oblasti: od ekonomije do ekologije.²⁹

²⁷ David Held, *Law of State, Law of People: Three Models of Sovereignty*, Published in: *Legal Theory*, 8. 2. 2002, Centre for the Study of Global Governance, London School of Economics and Political Science, p. 51.

²⁸ Dejvid Held, *Demokratija i globalni poredak*, Libertas, 1997, str. 126.

²⁹ Na primjer: tzv. Kjoto protokol.

Bazično, ključna karakteristika novouspostavljajućeg sve više supranacionalnog i skroz supranacionalnog prava bi bilo ...napuštanje zahteva da se individualne države saglase prilikom stvaranja međunarodnih pravila i uspostavljanja odgovornosti.³⁰

Budući, pak, da je takav jedan zahtjev nezaobilazan i prepoznatljiv kada je u pitanju ukupan rad Hansa Kelzena biće za razumijevanje ove problematike korisno da se o tome kaže riječ-dvije. Kelzen je bio uticajni pravnik u međunarodnim razmjerama. Smatra se jednim od najvažnijih intelektualaca koji je dao teorijski osnov za osnivanje Ujedinjenih nacija (UN). Kelzen se u prve dvije decenije dvadesetog vijeka zalagao za uvođenje nekog oblika međunarodnog pravnog sistema koji bi kao takav bio izvor nacionalnih prava ili ustava. Najvažnija njegova projekcija, *desideratum* – ono za šta se zalagao kao za najviši cilj, bila je „svjetska i univerzalna država, organizovana kao univerzalna zajednica iznad pojedinačnih država, obuhvatajući ih sve unutar same sebe“.

Međutim, takav jedan cilj je bazično karakteristično kantovski pa nas to podsjeća ko je, zapravo, realni „otac“ nadnacionalnog prava. Tako, čitamo u spisu *Vječni mir* da Kant predlaže i sljedeće: „Za države, u njihovom međusobnom odnosu, postoji samo jedan razumski put, da iziđu iz bezakonskog stanja neprekidnog rata: da se, isto kao pojedinci, odreknu divlje (bezakonske slobode), da se prilagode javnim prinudnim zakonima, te da obrazuju međunarodnu državu (*civitas genitum*), koja će se, naravno, sve više širiti, dok naposljetku ne obuhvati sve narode na zemlji“.³¹

Naravno, supranacionalno (ili: kosmopolitsko) pravo, uzeto kao javno pravo međunarodne države, *ipso facto* dovodi u pitanje koncept suvereniteta onakav kako ga krajem XVI vijeka

³⁰ *Demokratija i globalni poredak*, str. 106.

³¹ Imanuel Kant, *Vječni mir – filozofski nacrt*, Gutenbergova Galaksija, 1995, str. 49–50.

definiše Žan Boden. „Suverenitet je atribut osnovnog demokratskog prava, ali se može utemeljiti i u različitim samo-regulativnim udruženjima, od država do gradova i korporacija. Kosmopolitsko pravo zahteva podređivanje regionalnih, nacionalnih i lokalnih suvereniteta pravnom okviru koji je od njih sveobuhvatniji“...³²

To dovodenje u pitanje, vidi se, nije sporadično ili sporedno, nego manje ili više pa i samo po sebi, radikalno. Kosmopolitsko ili supranacionalno pravo dovodi u pitanje sadašnju poziciju nacionalno-teritorijalne države a s njom i cjelokupnu arhitektiku modernog svijeta. Ide se u tome do maksimuma, dotle da se traži da se donese i usvoji ekvivalent ustava nacionalno-teritorijalne države, dakle, neki *Ustav svijeta*. Postavlja se, stoga, najmanje ovakvo osnovno pitanje: „Da li se međunarodno pravo potiskuje novom nadnacionalnom normom“?³³

Globalizacija i evroglobalizacija u praksi znače baš stalno uvećavanje ili širenje tih oblasti nad kojima u nekoj državi članici – pa i državi uopšte – „upravlja pravo koje nije njena neposredna tvorevina“.

Državna vlast ne može biti, da tako kažemo, djelimično suverena, na primjer suverena u pravnom području a ne u ekonomiji, suverena u oblasti monetarne politike, a ne u nekoj drugom i sl. Takođe, državna vlast ne može biti nesuverena u donošenju zakona, a suverena u operacionalizaciji istih. Međutim, prema apersepciji, upravo baš takva je objektivna situacija. Evroglobalizacija i globalizacija pravnih normi dovode državu upravo u takvu situaciju fraktalnih, „višestrukih“ suvereniteta, onako kao što informatizacija, virtuelizacija i „sajber-prostor“ dovode do pojave i popularizacije tako nazvanih višestrukih identiteta.

³² *Demokratija i globalni poredak*, str. 279.

³³ Kostas Duzinas, *Ljudska prava i imperija*, Službeni glasnik, 2009, str. 292.

U Evropskoj uniji je stvorena nova forma prava, skroz novi pravni sistem koji je eminentno i evidentno nadnacionalan i po tome jedinstven. Premda, nekakav pandan takvom pravnom sistemu moguće je pronaći kako u istoriji Srednjeg vijeka tako, razumije se da je tome tako, zapravo i u pravnom modelu jedne federacije. Znači,

„osnivanjem Zajednice sa neograničenim trajanjem, koja ima sopstvene organe, sopstveni pravni subjektivitet, sopstveni kapacitet i sposobnost predstavljanja na međunarodnom planu i, još konkretnije, realnu snagu koja potiče iz ograničenja suvereniteta ili od transfera ovlašćenja od strane država članica na Zajednicu, države članice su ograničile svoja suverena prava, iako u ograničenim oblastima, i tako je stvoreno pravo koje obavezuje njihove državljane i njih same“. (Stav Evropskog suda pravde; Case 6/64, *Costa v Enel* /1964/ ECR 585).

Isto tako,

„Zajednica uspostavlja novi pravni poredak međunarodnog prava, u čiju korist su države članice ograničile, iako u ograničenom obimu, svoja suverena prava, čiji su subjekti ne samo države članice, već i njihovi građani. Nezavisno od zakonodavstva država članica, pravo Zajednice nameće pojedincima ne samo obaveze, već je zamišljeno da prenosi na njih i prava koja postaju deo njihovog pravnog nasleđa. Ova prava nastaju ne samo kada su izričito garantovana Ugovorom o osnivanju, već i na osnovu obaveza koje ugovor nameće na jasno određen način, kako pojedincima tako i državama članicama i institucijama Zajednice.“ (Van Gend en Loos, C-26/62).

Ako je jedan koherentni skup pravnih normi, uredbi i regula stupio na snagu, ako je dejstven, te ako se us-postavlja tako da zauzima mjesto do tada validnog sistema pravnih normi jednog većeg broja država – dakle, državnog prava, tada se taj skup ili sistem normi shvata ne samo tako da se (od sada) realno i juridički nalazi iznad nacionalnih ili državnih prava, ne samo da

ima primat ili supremaciju, no i da je jedini i jedinstven. Baš to je slučaj kada je u pitanju „komunitarno pravo“. Baš to ga čini nadnacionalnim. Tzv. komunitarno pravo ili *acquis* je karakteristično i po tome što ne derogira ovu ili onu pravnu normu već čitav pravni sistem do tada važeći u kakvoj državi, sada u 27 država. Iz realne jedinstvenosti nadnacionalnog prava odmah proizlazi to da je isto važeće za pojedince stanovnike država-članica. Stoga, principi neposredne primjene i pogotovo direktnog efekta ne predstavljaju samo, kako se to rutinski primjećuje, bazičnu karakteristiku komunitarnog prava, već i najsvojstveniju signaturu jednog nadnacionalnog pravnog sistema uopšte.

Slobodarske konotacije suverenosti

Kad hoćemo da ustanovimo gdje je danas na kontinentalnoj i globalnoj skali lociran suverenitet, pogled, takoreći, luta tamo-amo i gore-dolje, tako ne mogavši da se smiri na nekoj nespornoj ili izrazitoj fokalnoj tački, pošto je „EU već jedan sistem gdje je vlast difuzna, vlasti se preklapaju i separacija između institucija koje zajednički učestvuju u donošenju odluka je rukovodeći princip njene institucionalizacije“.³⁴ Jesu li evropske – no i države uopšte – još suverene? To pitanje je nezaobilazno.

Da li je, objavljeno ili neobjavljeno, suverenost „zastarela“? Ili: „Šta je od suvereniteta ostalo danas? Tokom posljednjih nekoliko godina, suverenitet je postao ugrožen. Svaka od dosad istraživanih tema razjeda zdanje suvereniteta. Pravo čovečanstva, kosmopolitizam, međunarodno pravo, univerzalna jurisdikcija, humanitarni ratovi, imperijalno nasilje, sve to zajedno predstavlja

³⁴ Sergio Fabbrini, Is the Eu an Exceptional?, the Eu and the Usa in Comparative Perspective, in: *Democracy and Federalism in the European Union and the United States: Exploring post-national governance*, S. Fabbrini (ed.) p. 8.

združeni atak na suverenitet. Očigledni konflikt između suvereniteta i prava razrešava se u korist morala. Suverenitet se degradira, on je na silaznoj putanji i zamenjuje se čovečanstvom, odnosno humanitetom“.³⁵ Evo jednog od ključnih – ako ne i ključnog – političkog i politikološkog pitanja. Želimo li da na isto tačno i objektivno odgovorimo, korisno je da se prethodno podsjetimo na tačno značenje i značaj pojma suvereniteta.

Kao što je poznato, pojam datira iz XVI vijeka. O-smislio ga je francuski politički pisac Žan Bodin. Suverenitet – to je najviša vlast. Biti suveren, to znači imati najvišu vlast na jednoj zaokruženoj teritoriji – najvišu vlast prema unutra a nezavisnost prema spolja. Interesantna i instruktivna je razvojna putanja ovog pojma. Svojedobno, to je bila revolucionarna promjena. Novina bez poređenja – suverenitet. Ta novina je ozvaničila velike povijesne promjene. One su išle u pravcu partikularizacije i eksploziranja srednjovjekovnog univerzalizma. Tada, da to razumijemo, pojam suvereniteta ima i slobodarske konotacije. Tako, na primjer, Francuski kralj Fransoa I optužuje po prvi put imperatora Karla V da je *tirannos*, da nezakonito nastoji da stvori univerzalnu evropsku monarhiju, te je Francuska protiv njega započela rat radi odbrane prava svoje nacionalne države. Te slobodarske konotacije koncepta suvereniteta je primijetio i priznao i jedan od najpoznatijih savremenih „napadača“ na suverenitet uopšte, Žak Derida. Suverenitet u tom i takvom povijesnom kontekstu znači neku novopodignutu sprečavačku barijeru u odnosu na vlasti Trona i Oltara. Podiže je, tu barijeru, nacionalno-teritorijalna država, koja se i sama podiže, takođe kao novi ili potpuno novi povijesni realitet. Ili: „U stvari, nije nacionalna država to što je začinjalo imperije. Sama nacionalna država se uzdigla kao odgovor na transnacionalne pokrete“.³⁶

³⁵ *Ljudska prava i imperija*, str. 341.

³⁶ Peter F. Drucker, *Postkapitalističko društvo*, Privredni pregled, Beograd, 1995, str. 117.

Uostalom, ta veza između države i suvereniteta je inherentna. Država je to što jeste baš zato što je suverena ili ukoliko je suverena. Znači, „koncept suverenosti se neće naći u društvima u kojima nema države“.³⁷ Suverena država je ona koja ima centralni politički autoritet. Taj autoritet predstavlja vlast koja je kao vlast ovlaštena na čitavoj teritoriji države. I ta vlast je na toj teritoriji jedina vlast. To je ključna *differentia specifica* suverenosti. Po definiciji, suverenost ne zna za neku vlast iznad sebe, bar ne ovozemaljsku. „Politička organizacija modernosti obeležena je centralnim mestom suverena“.³⁸

Sve to je, velimo, predstavljalo vrlo krupnu, revolucionarnu izmjenu, ne samo u smislu preraspodjele moći ili političke prekonfiguracije već i u smislu načina života. To važi kako za Bodenov koncept suverenosti države, odnosno, vlasti, tako i za Altuzijev koncept suverenosti naroda.

Još nekoliko riječi o povijesnom kontekstu u kojem se pojavljuje i proširuje koncept suverenosti. Pomenuli smo da su mu pridodavane i slobodarske ili oslobodilačke konotacije. Takođe, da se o suverenosti govori u inherentnoj svezi sa nacionalnom državom.³⁹ Državna suverenost ili suverena država pojavljuju se istovremeno – maltene, kao nešto što je jedno te isto – kao reaktivni i radikalni odgovor na razne pokušaje univerzalizacije evropskog kontinenta. „Tako opremljena, Španija je pokrenula prvu kampanju za ovladavanjem Evropom, prvi pokušaj da se Evropa sjedini pod španskom vlašću. Suprotstavljanje španskoj prijetnji je postalo motivacija i otvoreno naznačeni cilj izumitelja nacionalne države, francuskog pravnika i političara Žana Bodena, u njegovoj knjizi *Šest knjiga o republici – Six Livres de la Republique*. Upravo je ta

³⁷ Frensis Heri Hinsli, *Suverenost*, Filip Višnjić, 2001, str. 32.

³⁸ *Ljudska prava i imperija*, str. 344.

³⁹ O tome detaljnije i u: Bartelson J., *A Genealogy of Sovereignty*, (Cambridge: Cambridge University Press), 1995.

španska prijetnja načinila od Bodenove nacionalne države ‘naprednu stvar’ širom Evrope“.⁴⁰

Tim povodom treba istaći sljedeće: Niti jedna država ne može da bude članica neke nadnacionalne organizacije i da ostane suverena. To je toliko očigledno ali se toliko zatamljuje i izlaže artiljerijskoj vatri kojom postrojenja (samo)zaštite od istine brane pojedinca ili populaciju.

Ova teorija – unutar nje pronalazimo razna bavljenja – ukazuje i na to da „nacionalne države simultano ‘izbacuju’ funkcije na supranacionalni nivo i devoluiraju odgovornosti na subnacionalne regione“.⁴¹

Kada se ovdje i drugdje u-kaže da države više nijesu (jedine) suverene to, naravno, ne znači da suverenitet uopšte nestaje. Znači, složili bismo se eventualno sa autorom Bertranom Badijem da živimo u „svijetu bez suvereniteta“ no jedino ukoliko se suverenitet tu shvata onako kako je to izloženo u članu 3. Deklaracije o pravima čovjeka i građanina, gdje se veli: „Izvor cjelokupnog suvereniteta leži u naciji“.

Odnosno, umjesto o kraju ili nestajanju, uputnije i tačnije je govoriti o transpoziciji suvereniteta. Države više nijesu (jedine) suverene ali – gdje odlazi njihov dojučerašnji suverenitet?

Odgovoriti na to je, reklo bi se bar, jednostavno, čak i svakome onome ko iole ozbiljnije prati globalna zbivanja. Pogotovo, ukoliko je teorijski okvir za odgovor teorijski pravac koji se opisuje kao *The Multilevel Governance* ili višerazinsko upravljanje.

Kao *extemporale*, treba još primijetiti da je tu riječ o intelektualno ubjedljivoj eksplanaciji savremene (meta) političke situacije. *The Multilevel Governance* daje solidan eksplanatorni

⁴⁰ *Postkapitalističko društvo*, str. 117.

⁴¹ James A. Caporaso, The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Postmodern?, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 1, March 1996, p. 46.

okvir za razumijevalačko i razaznavalačko odnošenje kako prema projektu evropskih integracija – političkih, ekonomskih, pravnih – tako i prema projektu svjetskih integracija, koji se projekat inače označava frazom „globalizacija“.

Kada, naime, kritičko-istraživački pogled upravimo na zdanje globalne (meta)politike vidi se sve očitiije da se danas upravljanje sve više (i neopozivije) sprovodi na nekoliko nivoa: subnacionalnom, nacionalnom, internacionalnom, transnacionalnom i supranacionalnom-globalnom.

U tako definisanom ili saznatom kontekstu propulzivnije ćemo nastaviti analizu. Dakle, ukoliko gubljenje ili predaju suvereniteta nazovemo desuverenizacija, valjalo bi da se uoči da nju, onako kao sjenka svakoga od nas, prati nešto što u nedostatku boljeg izraza možemo nazvati re-suverenizacija („relokacija suvereniteta“).

Suverene nadležnosti koje izgube savremene (post)suverene države – bilo odlukom o devoluciji ili delegiranju, bilo u smislu nenamjeravanih posljedica, prosto zbog supranacionalizacije – to ne isparava neznano kud u stratosferu, nego mahom odlazi na subnacionalni, internacionalni, transnacionalni i supranacionalni nivo odlučivanja i vladanja. O tome čitamo i sljedeće: „Primarni čimbenici proizvodnje i razmjene – novac, tehnologija, ljudi i dobra – kreću se sve većom lakoćom preko nacionalnih granica. Stoga nacionalna država ima sve manju moć da uređuje te tijekove i nametne svoju vlast nad ekonomijom. (...) Međutim, slabljenje suvereniteta nacionalnih država ne znači da se smanjila suverenost kao takva. (...) Naša je osnovna teza da je suverenost poprimila novi oblik, koji se sastoji od niza nacionalnih i supranacionalnih organizama ujedinjenih jedinstvenom logikom vladavine. Mi taj novi oblik suverenosti nazivamo Imperijem“.⁴² Autori koje ovdje navodimo, očito je,

⁴² Majkl Hardt i Antonio Negri, *Imperij*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2003, str. 7–8.

slabljenje suvereniteta nacionalnih država i ustanovljenje novih oblika suverenosti razmatraju u kontekstu globalizacije.

Nadolazeći nadsuverenitet

Naravno, kako bi se upravljalo na više nivoa, potrebno je da svaki od tih nivoa upravljanja ima određene nadležnosti. Njihov, pak, alokator, tih upravljačkih nadležnosti, bila bi država. Zapravo, *volens nolens* država je jedini alokator onoga što su *powers*, unutar onoga što je identifikovano kao *The Multilevel Governance*, bilo da govorimo o Evropi, bilo o Globusu. Odavde proizlazi da je naličje uspostavljanja upravljanja – ili vladavine – na više nivoa inherentno to da dođe i dolazi do voljnog ili nevoljnog, svjesnog ili nesvjesnog, namjeravanog ili nenamjeravanog, *supstrahovanja suvereniteta*.

Višerazinska vladavina nije moguća bez podjele suvereniteta, bolje će biti reći, bez desuverenizacije. U toj desuverenizaciji, pak, tako da kažemo, u toj matematici desuverenizacije, nalazi se da su država ili državni suverenitet na poziciji umanjenika. Umanjenje i uspostava suvereniteta su povezani jedno s drugim.

Dok se na jednoj strani ukida (po nekima, maltene, omraženi) suverenitet, dotle se, na drugoj strani, taj isti suverenitet ponovno uspostavlja. Suverenitet se, kao poslije kakve hajke, demontira na (sad već) nižim nivoima vladavine, no (ovo je sve očiglednije i očiglednije) jedino zato da bi se remontirao na „višim“ nivoima vladavine. Na primjer, granični suverenitet država u Uniji se ukida u korist uspostave graničnog suvereniteta Unije. Kompatibilno tome, jasno je to da autori različitih profila, koji se zalažu za desuverenizaciju nacionalno-teritorijalnih država, očekuju da se suverenitet opet locira, dakako na nekom od narednih nivoa u viševladavinskom zdanju planetarno prostrte postmoderne politike. Tako, recimo, „Jürgen Habermas i Richard Falk zalažu se za decentralizaciju vlasti prenošenjem

suvereniteta na nadnacionalna tela, jačanjem globalnog civilnog društva i konstruisanjem transnacionalnih demokratskih institucija“.⁴³

U ovom kontekstu važi i važna je sljedeća upitanost i njoj slijedeći odgovor: „Nema sumnje da suverenitet prolazi kroz period radikalne transformacije. Da li to znači, kako se često tvrdi, da taj princip slabi i da je na putu odumiranja“?⁴⁴ Odgovor koji daje postavljач ovoga pitanja je, prije svega, tačan; takođe, važan za razumijevanje onoga što se događa, te budućnosti nacionalno-teritorijalne države. Uz to, odgovor i obrazlaganje odgovora mogu, pa i moraju, da se konotirajuće shvate – i svakako to negdje i jesu – kao stanovito upozorenje.

Najprije se veli: „Suverenitet kao temelj prava i oslonac jedinstva naroda pripada simboličkom poretku, kao što se u jedanaestom poglavlju može videti. Kada se neki deo nacionalnog suvereniteta uklanja ili predaje nekoj drugoj instanci, on ne napušta simbolički poredak, već se prenosi na drugi pol i kondenzuje u njemu, uvećavajući njegovu auru i moć. Pojam evropskog prava može da potpomogne razumevanju evolucije suvereniteta. Na osnovu principa neposrednog efekta i primenljivosti građani Evropske unije mogu se u domaćim sudovima pozvati na veliki broj evropskih pravnih odredbi, zbog čega se može izdejstvovati da svaka odredba nacionalnog prava koja se kosi sa evropskim pravom ne bude primenjena ili bude izmenjena amandmanom ili opozvana. Evropski sud pravde racionalizovao je ovaj veliki uticaj na pravni suverenitet tvrdnjom da su države članice, stupajući u Uniju i priznajući nadležnost evropskog prava u područjima njegove kompetencije, ograničile taj suverenitet. Na taj način predati nacionalni suverenitet prenosi se na briselske institucije koje stvaraju pukotine u nacionalnom pravu“.⁴⁵

⁴³ *Ljudska prava i imperija*, str. 291.

⁴⁴ *Ibid*, str. 292.

⁴⁵ *Isto*, str. 293.

Zapazimo kako se u citiranoj evalvaciji, naravno ako dobro iščitavamo, između uklanjanja suvereniteta i predaje suvereniteta uspostavlja ekvipolencija – to je isto. Suverenitet se ne ukida radi ukidanja no zbog predaje nekoj drugoj instanci.

Zapaža se i to da je ono o čemu se ovdje zbori ništa drugo (u osnovi) do jedan vid federalizacije ili ponavljajuće odvijanje konkretnog federalizovanja. Povijesno, kada nastaje kakva federalno organizovana politija, suverenitet država se ukidavalački umanjuje, no to nije ukidanje zbog ukidanja i umanjivanje zbog umanjivanja, već zbog transpozicije ka gore, naime, kako bi i federacija imala suverenitet.

Danas, federalizacija koja se prostire kontinentalnim i transkontinentalnim arealom ima ovakav neki shematizam: „Neko bi mogao reći, po analogiji, da iako je najveći broj država izgubio određene atribute tradicionalnog suvereniteta zahvaljujući razvoju humanitarnog i ekonomskog prava, on nije iščezao, već se učvrstio u hegemoničnoj vlasti koja usmerava inicijative koje ga nagrizaju. Suverenitet se prenosi, te se nedostatak njegovih komponenti u nekim državama koncentriše u onome što bi se moglo nazvati supersuverenitet“.⁴⁶

Od suvereniteta do supersuvereniteta... Da li to, onda, znači da se „organizovana hipokrizija“ prenosi sa jednog na drugi nivo, da ćemo imati novu „organizovanu hipokriziju“, ovaj put kontinentalnih i transkontinentalnih, *in ultima linea* globalnih razmjera?

Uglavnom, „suverenitet je počeo da se povlači, a opadanje njegove moći tesno je povezano sa slikom sveta koju je naše doba razvilo. Međutim, ovo povlačenje suvereniteta je relativno. Izgubljeni deo suvereniteta ne iščezava. On biva apsorbovan i kondenzovan u centralnoj instanci nadsuvereniteta“.⁴⁷

Ono što bi ovdje sad valjalo zapaziti bilo bi to da identifikovanjem pominjane instance nadsuvereniteta izlazimo iz okvira

⁴⁶ Isto, str. 293.

⁴⁷ Isto, str. 344.

koji postavlja višerazinsko upravljanje – pošto jedan nivo vladavine dezavuiše ostale identifikovanje nadsuvereniteta implicira kon-centraciju moći i tako da kažemo „jednorazinsko upravljanje“ dok sve u svemu i dalje ostajemo unutar okvira jedne sheme konkretnog federalizovanja.

Koliko god da *The Multilevel Governance* daje vrlo dobar intelektualni instrumentarij za obradu i objašnjenje projekta/procesa kontinentalnih i interkontinentalnih integracija, smisliteljima se može se uputiti i prigovor preimenovanja. Naime, može da se uoči da osim što objašnjava novu realnost regionalnih integracija, koncept o kojemu je riječ može se upotrijebiti za objašnjenje stare, poznate realnosti nacionalne-teritorijalne države. *In short*, šta je jedna federacija ako ne *The Multilevel Governance*? Primjer SAD: Nemamo li u SAD višerazinsko upravljanje?

Tako, valja se složiti sa autorima koji uvidješe da je koncept o kojemu je riječ zapravo stari koncept federalizma ili federacije (dok smo, opet, umjesto o intergavernalizmu ranije govorili o konfederaciji). K tome, ne treba previdjeti ni to da se koncept višerazinskog upravljanja može aplicirati na kakvu imperiju ništa manje nego na Evropsku uniju. To jest, ako pogledamo na poznu Rimsku imperiju vidimo složenu političku organizaciju, podijeljenu najprije na prefekturu Galija, Italija, Ilirik i prefektura Istok. Zatim, prefektura su se dalje dijelile na dijeceze. Zatim, dijeceze su bile podijeljene na provincije. Najzad, postojala je i najmanja politička jedinica – *civitas* (grad) i oblast zavisna od njega. U prefekturama, na vlasti su bili pretorijanski prefekti. Na vlasti u dijecezama bili su vikari. U provincijama, pak, rektori (upravnici) provincija. S obzirom na ovo saznanje – šta je onda drugo jedna Rimska imperija ako ne očigledno vladavina na više nivoa?

I najzad, onaj koncept se može aplicirati kako na postmodernu tako i na predmodernu Evropu, pošto je Evropa kasnog srednjeg

vijeka i rane modernosti baš Evropa višerazinske vladavine, koju je vladavinu okončalo nastajanje i nastanak nacionalno-teritorijalne države, kojoj državi razdržavljenjem, pa i krajem, unutar neke intrigantne povijesne reverzije, zapriječuje ovo novo višerazinsko upravljanje ili, ako se hoće, ovo novo sred-njovjekovlje.

Nakon ovoga, možemo privoditi kraju i zaključiti da globalizacija i evroglobalizacija radikalno dovode u pitanje modernističko shvatanje suvereniteta – i modernost uopšte. Takođe, realnost suvereniteta u političkom, državnom te i u smislu svakodnevnog života. Doduše, takvo zaključivanje je više priključivanje; naime, tako se prije pridružujemo onome što su već uveliko i ne od juče u-vidjeli brojni autori raznih profila, počev od onih koji pišući o ovome inkantiraju što intenzivniju desuverenizaciju, tako do onih koji to isto vide kao prijetnju, samo prikrivenu maglovitim pa i lisičjim obećanjima i floskulama. Dakle, uzeto po pitanju (budućnosti) suvereniteta, nalazi se da je za globalizaciju Evrope i evropeizaciju Globusa karakteristično značajna istorodna dinamika. To je, pokazana u sirovoj shemi, ovakva dinamika: *suverenizacija – desuverenizacija – re-suverenizacija...*

Anarhija i hijerarhija

Sada se možemo, saznavno, ipak, bolje opremljeni, vratiti onome što je naslovljeno i naslovno, onome paradoksu globalizacije.

Prema Sloterovoj, „narodi i njihove vlade širom svijeta trebaju globalne institucije radi rješenja kolektivnih problema koji jedino na globalnoj skali mogu biti rješavani“.⁴⁸

O kakvim je institucijama riječ? Ove institucije, osim što bi bile/su globalne, takođe „moraju biti sposobne da stvore i nametnu globalna pravila u različitim oblastima i različitim

⁴⁸ *The New World Order*, p. 8.

sredstvima“.⁴⁹ Sloterova sasvim ispravno uviđa opasnost od ekscesivne centralizacije gore iznad država i to na globalnoj skali i njeno razmatranje paradoksa o kojemu je riječ ima veze i sa početnim odbacivanjem koncepta onoga što je/bi bila *world government*.

Ukazujući da su sadašnje glavne internacionalne (možemo ih odrediti i kao globalne) institucije *outdate*, budući da su dizajnirane u kontekstu neposredno nakon Drugog svjetskog rata i „neadekvatne za suočavanje sa savremenim izazovima“, Sloterova, prosto, ponavlja nešto što je u novije vrijeme postalo refren, naime kada je u pitanju *main stream* akademska zajednica na Zapadu. Ili kada ističe zahtjev i zahtijeva da ove institucije „moraju biti reformisane ili čak reinovirane“ i da „nove moraju biti stvorene“⁵⁰, nije u pitanju ništa drugo do to da ponavlja – kako se to popularno kaže – mantru.

Međutim, nije tako kada je u pitanju njeno vlastito rješenje. Umjesto *world government* Sloterova predlaže *global policy network* i na neki način (novi) svjetski poredak zasnovan na internacionalnoj i transnacionalnoj saradnji prije svega vlada država u svijetu, kako ih naziva *government networks*. Dakle, kada je u pitanju daljnja internacionalizacija u svijetu, zalaže se, ne za supranacionalne institucije ili supranacionalizaciju institucija, već za kako je to nazvala, *transgovernmentalizam* – vlade država regiona, kontinenta ili svijeta bi stupale u odnose kooperacije oko svih važnih pitanja i oko problema koji se ne mogu riješiti na državnom nivou ili naporima pojedinačnih država.

Ipak, kada ova politikološkinja, inače, saopštava „potrebno nam je više vlade na globalnoj i regionalnoj skali“, uzima kao neupitno nešto što itekako podliježe valuaciji i evaluaciji. Zatim, stresori u savremenom svijetu iz kojih se izvodi legitimitet (budućih ili reformisanih) globalnih institucija i na koje kao na

⁴⁹ *Ibid*, p. 8.

⁵⁰ *Ibid*, p. 8.

nešto sada već podrazumijevajuće i neupitno referiše, zapravo, nijesu neupitni.

Upravo tu je slabost njezinog argumentovanja ili paradoksa – kada, dakle, veli ili postulira da je potrebno više vlade na globalnoj i regionalnoj skali. Upravo to je upitno.

Inače, ovaj i ovakav zahtjev, propagiranje i zahtijevanje „više vlade na globalnoj i regionalnoj skali“ – preciznije za uspostavu globalnih i kontinentalnih vladavinskih institucija – star je najmanje koliko i sfera međunarodnih odnosa, razmišljanja i teoretisanje o međunarodnim odnosima.⁵¹

Izvorno, kada je u pitanju republikanski prosede, takav zahtjev se pronalazi kod Žan Žak Rusoa. U svoje vrijeme (1761), ovaj sanjar i šetač se veoma založio za uspostavu federacije Evrope ili federativnu Evropu, predlog je uključivao i osnivanje evropske, federalne armije. Nekih tri decenije kasnije, Imanuel Kant je tražio uspostavu federacije na planetarnoj skali, takve koja bi okončala sva neprijateljstva između država i njihovih poglavara. Kod oba mislioca, isti je razlog ili osnov-za-uspostavu vladavinskih institucija na nivou Evrope ili Planete, naime, kako Ruso tako i Kant smatrahu da se države – nalik pojedincima prije uspostave države putem tzv. društvenog ugovora – nalaze u anarhičnome ili prirodnome stanju, kako se još kaže stanju rata sviju protiv svih.

Od tada i tako, ustaljuje se takvo shvatanje i smatranje, internacionalne odnose ili internacionalnu sferu na prvome mjestu karakteriše anarhičnost ili an-arhija.

Kada kažemo – prema ustaljenom shvatanju, misli se na to da faktički svi značajniji predstavnici najvažnijih škola mišljenja u oblasti internacionalnih relacija – svakako prije svega predstavnici škole realizma – stoje na tom stanovištu anarhije ili an-arhije, smatrajući i shvatajući, štaviše, kako je to neka vrsta

⁵¹ A osobito je tako kada je u pitanju liberalizam, uzet uopšte ili uže kao škola mišljenja u *International Relations* oblasti.

očigledne istine i otuda izvedenoga postulata. Kako o tome čitamo, „anarhija je bazični koncept u teoriji međunarodnih odnosa“.⁵²

Ili drugim riječima, *najznačajnija karakteristika internacionalne scene je odsustvo sveobuhvatnog autoriteta*.⁵³

Međutim, nema konsensusa kada je u pitanju ono „šta“ rečene anarhije i disensus među istim tim autorima i predstavnicima različitih, uticajnih intelektualnih struja unutar oblasti internacionalnih relacija – i internacionalnog prava takođe – postaje i povećava se ponajprije oko pitanja u vezi sa realnom „sadržinom“ ili „strukturom“ onoga bazičnoga koncepta.

Tako, prema smatranjima Aleksandra Venta, vodećega predstavnika pravca socijalnoga konstruktivizma, anarhija nije nešto što treba shvatati i eksplicirati kao pojam fiksirane sadržine nego nešto što može da se (diskurzivno) konstruiše i dekonstruiše. I kako veli Vent, anarhija je ono što države naprave od anarhije. S tim u skladu, interesuje ga „logika“ anarhije u međunarodnom sistemu i pitanje: „Šta je u anarhiji dato i nepromjenljivo, a šta je podložno promjeni“?⁵⁴

Kako bilo, karakteristično je da se ovaj Vent uz ostalo zalaže za formiranje, kako formuliše, kolektivnoga identiteta između država“ te (ono što je prije ili iznad svega) za uspostavu nečega što bi bio *globalni monopol organizovanog nasilja*.⁵⁵

⁵² Mohamed Helal, Anarchy, Ordering Principles, and the Constitutive Regime of the International System, *Public Law and Legal Theory Working Paper Series No. 476*, Global Constitutionalism, Vol. 8 (2019), forthcoming March 21, 2019, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3357617, p. 2.

⁵³ *Sovereign Statehood*, p. 5.

⁵⁴ Alexander Wendt, Anarchy is What States Make of It The Social Construction of Power Politics, *International Organization*, Vol. 46, No. 2. (Spring, 1992), p. 391.

⁵⁵ Navedeno prema: https://www.youtube.com/watch?v=ZwgKUp_h1Mc

Opet, kako to vele neki među savremenima autorima od uticaja (koje kako bi se reklo više ne možemo zvati autorima nego doista ideolozima) „moramo misliti o situaciji gdje je kristalno jasno da se ljudska civilizacija – pa čak i čovječanstvo kao takvo – nalazi na ivici istrebljenja“...⁵⁶ i s tim u vezi, ovaj autor/ideolog veli i to da „ne možemo vjerovati postojećem anarhijskom sistemu suverenih država da riješi ovaj problem“.⁵⁷

Dakle, negdje počev od Rusoa i Kanta, smatra se da su internacionalni odnosi jedna forma anarhije i da je „ideja razuma“ da se odnosi između država podrede zakonima i institucijama i da tako stanje rata sviju protiv svih bude smijenjeno mirnim i miroljubivim odnosima između naroda i država, štaviše – stanjem trajnoga mira. I kao što unutra, u državama, postoji određena hijerarhija, tako isto i spolja, uzeto u odnosima između država, treba da postoji, treba da se uspostavi hijerarhija (ili hijerarhija). Tako će biti ukinuta (navodna) anarhija u internacionalnim relacijama... ali šta je sa državama? Jer i one su viđene i predviđene da se podrede spoljnoj hijerarhiji a ne samo njihovi međunarodni odnosi, odnosi sa drugim državama. Šta je sa njihovom nezavisnošću? Njihovom internalnom slobodom – slobodom naroda – slobodom kao intrinzičnom vrijednošću koju je vrijednost na kraju krajeva i Kant odabrao, odbacujući time i tako perspektivu *civitas gentium* ili *state of states*?

No kako bilo, međunarodni odnosi se danas i ne od juče razvijaju upravo u pravcu institucionalne hijerarhije. Ili da to sagledamo iz nešto drugačijeg rakursa, nakon Prvog i Drugog svjetskog rata, počinje se izvan i iznad države i država uspostavljati odnos višega i nižega, prevashodstva u političkom i pravnom domenu, dakle, pojavljuju se hijerarhijski odnosi ili ono što je opisano kao hijerarhija u međunarodnim odnosima.

⁵⁶ Tännsjö Torbjörn, *From Despotism to Democracy*, Springer, 2013, p. vii.

⁵⁷ *Ibid*, Pp. vii–viii.

No u ovoj analizi nije riječ o odnosima između država – nije, hoće se reći striktno gledano, riječ o inter-nacionalnim relacijama – nego o odnosima između država i institucija koje su te iste države oformile, no koje se institucije dalje institucionalizuju – ponekad gotovo *autopoiesis* manirom – tako da u jednoj tački te dinamike institucionalizacije i samoinstitucionalizacije države otkrivaju (rapidno) smanjenje manevarskog prostora za djelovanje i s time u vezi da su zapale ništa manje do u subordiniranost ili, ako se hoće, kako su uhvaćene u nešto što je *mreža subordinacija*.

Naravno, uvijek je postojala neka vrsta hijerarhije u odnosima između država, odnosno postojećih političkih zajednica – uzmimo primjer onoga što se naziva *Pax Britannica* – i „internacionalne hijerarhije su sveprožimajuće. Kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti države u cjelini ili djelimično podređuju sebe autoritetu drugih, dominantnih država“.⁵⁸ No kada je riječ o paradoksu (hiper)globalizacije i institucionalizaciji na globalnoj skali, očito, nije riječ o „relaciji između dominantnih i podređenih država“⁵⁹ o kojoj piše proučavatelj međunarodnih odnosa Dejvid Lejk nego o realnoj, nastajućoj hijerarhiji unutar koje su hijerarhije institucije država modernosti podređene ili se gradualno podređuju postojećim i postajućim institucijama globalnosti i postmodernosti.

Kako Lejk pojašnjava, njegova knjiga nije o fenomenu supranacionalnosti/supranacionalizma, kako se izjašnjava u uvodnom dijelu, „ne istražuje stvaranje supranacionalnih ili federalnih autoriteta u kojima dvije ili više potencijalno suverenih država stvaraju treću stranu da vlada nad svima njima“⁶⁰... dočim, upravo je to pojava koju tematizuje i tema koju analizira i traži

⁵⁸ David Lake, *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, 2011, p. 2.

⁵⁹ *Ibid.*, p. x.

⁶⁰ *Ibid.*, p. x.

da aktuelizuje tekst koji je pred čitaocem – uspostava federalnih ili supranacionalnih instanci i institucija s one strane ili iznad nacionalno-teritorijalne države.

Ovako tim prije ako se uzme u obzir i to da i Lejk „očekuje da ova forma vladavine postane još prevalentnija u budućnosti“.⁶¹

Reference:

- Bartelson Jens, *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Boulding Kenneth, E., *Three Faces Of Power*, Sage Publications, 1990.
- Boulding Kenneth, E., *The World As A Total System*, Sage Publications, 1985.
- Chimney B.S., International Institutions Today an Imperial Global State in the Making, *European Journal of International Law*, <http://www.ejil.org/pdfs/15/1/334.pdf>, 2004.
- Close Paul and Ohki-close Emiko, *Supranationalism In The New World Order*, Macmillan Press Ltd, 1999.
- Dahl Robert, A., Is International Democracy Possible? A Critical View, in: *Democracy and Federalism in the European Union and the United States Exploring Post-national Governance*.
- David Lake, *Hierarchy in International Relations*, Cornell University Press, 2011.

⁶¹ Ibid., Pp. x–xi.

- Drucker Peter, F., *Postkapitalističko društvo*, Privredni pregled, Beograd, 1995.
- Duzinas Kostas, *Ljudska prava i imperija*, Službeni glasnik, 2009.
- Fabbrini Sergio, is the Eu an Exceptional?, The EU and the USA In Comparative Perspective, in: *Democracy and Federalism in the European Union and the United States: Exploring Post-national Governance*, S. Fabbrini (Ed.), Routledge, 2005.
- Hardt Majkl i Negri Antonio, *Imperij*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2003.
- Held Dejvid, *Demokratija i globalni poredak*, Libertas, 1997.
- Helal Mohamed, Anarchy, Ordering Principles and the Constitutive Regime of the International System, *Public Law and Legal Theory Working Paper*, Series No. 476, Global Constitutionalism, Vol. 8 (2019), Forthcoming March 21, 2019, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3357617
- Held David, Law of State, Law of People: Three Models of Sovereignty, Published in: *Legal Theory*, 8.2.2002, Centre for the Study of Global Governance, London School of Economics and Political Science.
- Hinsli Frensis Heri, *Suverenost*, Filip Višnjić, 2001.
- Howarth David, J., Loedel Peter, *European Central Bank The New European Leviathan?*, Palgrave Macmillan, 2003.
- Iriye Akira, *Global Community, the Role of International Organizations in the Making of Contemporary World*, University of California Press, 2002.
- James Alan, *Sovereign Statehood the Basis of International Society*, Allen & Unwin, 1986.
- James A. Caporaso, The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Postmodern?, *Journal of Common Market Studies*, Vol.34, No.1, March 1996.
- Kant Imanuel, *Večni mir – Filozofski nacrt*, Gutenbergova galaksija, 1995.

- Lambert J., Europe: The Nation-state Dies Hard, *Review of Radical Political Economics*, Vol. 22, No. 1, Pp. 1–13, 1990.

- Majone Giandomenico, *Dilemmas of the European Union the Ambiguities & Pitfalls of Integration by Stealth*, Oxford, Oxford University Press, 2005.

- Ofe Klaus, *Modernost i država*, Filip Višnjić, 1999.

- Pokrenut postupak protiv Mađarske, *Deutsche Welle* (na srpskom), 18.1. 2012.

- Schenk Joep, The Central Commission for the Navigation of the Rhine, in: Beatrice De Graaf, Ido De Haan and Brian Vick (Eds.), *Securing Europe After Napoleon*, Cambridge University Press, 2019.

- Slaughter Anne-marie, *A New World Order*, Princeton University Press, 2004.

- The World State Debate,
https://www.youtube.com/watch?v=zwgkup_hlmc

- Tännsjö Torbjörn, From Despotism to Democracy, *Springer*, 2013.

- Šulce Hagen, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Filip Višnjić, 2002.

- Wendt Alexander, Anarchy is What States Make of It the Social Construction of Power Politics, *International Organization*, Vol. 46, No. 2. (Spring, 1992).